

KALANDOZÁSOK ÉS GÖRÖNGYÖK (III.)

Naplómból — dátumok és magánügyek nélkül

ALPHAVILLE, AVAGY ÚJABB VÁLTOZAT A FALANSZTERRE. Gondolhatnánk-e másra? Aligba. Rájár az eszünk. Tévedésről nem is lehet szó. Azért mégis ellenőrizzük magunkat! Godard arról beszél, amiről a mi Madáchunk – szorítom vissza a belyére a Tragédiát a préselődő könyvsorba. Nem kell bozta bölcsesség, hogy megállapítsam, a rokonság feszültségét a százévnnyi távolság kölcsönzi, nyomom meg a televízió gombját, mert a képernyőn a hangyás rezsgés és a készülékből áradó fülbántó sistergés már nem ígér semmit az éjszakában. Alphaville-ben és Madáchunk falanszterében a Rend nevében mindazt felszámolják, amiért örökös élet-elégedetlenségünk vádbeszédeit fogalmazzuk. A végsőkig megvalósított logika, az elképzelhetetlen ön- és közfegyelem a minden fellebbezést kizáró ésszerűség megfagyasztja azt az életet, amelyet mi az esetlegességei, kuszáltsága, banalitásai miatt hajlandók vagyunk kisszerűnek minősíteni. Ami a mesterséges világ alapszabályai ellen szól, azt ott kiiktatják még az egyén tudatából is. Ha másként nem megy, törlik a szót, amely nevén nevezte a türbeteilen jelenséget. Semmi új a nap alatt. Még a totalitárius társadalmaknak az a jellemzője sem, hogy a beilleszkedni nem tudók öngyilkosságra, a nem akarók pedig halálra ítéltetnek.

Mindamellet a film krimiizgalma elkap benniünket, hasonlóképpen, mint a Tragédia a szöveg jó ismerőjét, aki előtt a színpadi megvalósítás véresen aktuálissá, személyét érintő valóságképpé sűrűsödik. Abogyan Babits 1923-as olvasata óta fokozódó mértékben igazolódik a drámaköltemény.

Godard-nak persze van egy eredeti vonása. (Nembiába a legkiválóbb rendezők egyike). Érdes, rapcsos arcú, kemény öklü ügynöke olyan céltudatos, könyörtelen bajnoka az „örök emberi” értékeknek, mint Madách Konstantinápolyában a hitvédelmező (térítő) megszállottak a maguk rögeszméinek. Azzal a különbséggel, hogy ott szellemi hajlandóságaink ellenére zajlanak az események, míg Alphaville-ben a javunkra, s ezért a szokványos szimpátia nélkül is az ügynök oldalára állunk. Ha nem is tudjuk mindjárt, de egy megkopottnak látszó szerepre szavaztunk: a „barcos humanizmusra”.

A mi Adámunk a falanszterben mintha passzívabb lenne mai várakozásainknál. Lucifer visszafogja ugyan, tart a lebepleződéstől, de azért Adám a megjelenítés közelébe jut. Godard ügynöke már a tapasztalás végpontjára jutott Adám. A Tudós viszont nincs sehol. Az IBM-ekből és a többi számítógépcsodából gigantikus mikroelektronikai agy állt össze. A tudósok fölöslegessé váltak. A társadalom elitje az elszemélytelenedett tudás zavartalan működésére ügyel. A tudás kinötte az embert és eszét, újmódi Pantokrátorra hatalmasodott.

Az Ügynök barca mégis győzelemmel végződik, feszültségünk kioldódik. A játéknak nem volt igazi tétje, ezt kell megállapítanunk. Az ismert sablon szerint alakult a játszma, a Jónak diadalmaskodnia kellett, a Rossz veszítésre ítéltetett. Nem úgy a falanszterben. Rideg világa nem kisebb cél érdekében szerveződött, mint az Emberiség megmentéséért. Mert számukra kiméretett az idő. Négyezred év. Ennyi áll a tudomány rendelkezésére. Magától értetődik, hogy ekkora feladattal szemben a magányos hős tudatlan mitugrásszá törpül. Lehet, hogy Lucifer ezért tartja vissza – ameddig bírja – beavatkozási kísérleteitől Adámot? Saját sérelmeként fájna neki, ha tanítványát gyógyíthatatlan baleknak nézné a célracionális világ? Innen nézve, már elbizonytalanodunk, hogy Adám lázadása az érzelmek nevében jogosult-e. Ugyanazon érzelmek nevében Alphaville pusztulásához kétség nem fér. Godard esetében egyszerűbb volt az alaphelyzet. Úgy látszik bonyolultságban Madách állja a versenyt a moderneekkel is.

A MELANCHOLIA ÉS A TRAGÉDIA. Mire lefutnak a történelmi színek, majd Adám ébredésével elenyésszik a falanszter racionális kétségbeesése, az Úr tájolhatatlan – mert céltalan, s akadály nélküli – légritka tere, végezetül az eszkimó szín visszafordíthatatlanul korcs világa, s Lucifer arzenálja kiürült, ekkorra a lehetséges jövőnd emberi vívmányok olyan laza, dőreséget sugalló szét-szórtságban hevernek a színpadi deszkákon, mint Dürer angyala körül – Melancholia című metszetén – a tárgyak. Cselekvés és tétlenség, tevékenység és gondolat, eszközök és célok, ártatlanság és beavatottság, elnehezült helybenmaradás és véghetetlen tér, megmaradás és jövő – effajta párok állítása sokáig folytatható – sorra kipróbáltattak. Kiderült mindegyikről, mire jók, mire elégségesek. Szórakoztató játék volt, de ezzel vége! Most olyan a világ körülöttünk, mint a kibelezett játékbaba a gyerekszoba szőnyegén, amelyre döbbsenten nézünk mindentudásunkkal: már soha többé nem tekinthetjük annak, aminek barbár mütétünk előtt. Szenvedélyes erőfeszítésünkkel a legtöbbet veszítettük – felfedeztük a Semmit.

Madách Imre készen áll erre a vereségre, szinte eszmélése pillanatától. Koravén erétsége, alkati hajlamai összejátszanak a világ közelebbi és hírből ismert eseményeivel. Körülötte – szűkebb és tágabb körben – még igazából senki nem meri kimondani, ő viszont már zsigereiben éli az emberi történet végső fokon való biábavalóságát. Nem is feledkezik el róla soha. Lehetően is, mert nem az emlékezetet ügyéről van szó. Nála a megélés természete játsza a főszerepet. Ahogy a léthez közelít, az orrában nőtt szőrszáltól az eszméig. Most csak egyetlen érvel: készítsünk szöszedetet a Tragédiából és fel fogjuk fedezni, hogy a dőre gyakorisága minden mást felülmúl. Kapcsolódásaiban pedig az értékek teljes körét feldúlja. Eddig a pontig jutván, vélhetnénk hétköznapi borulátónak is a szerzőt. Mint akiben Szontágh Pál életerős cinizmus mindennapos kedvetlenségé savanyodott. Testi valójában időszakonként talán ilyennek is látszhatott. Amilyen azonban valójában volt, olyannak mégis a Tragédia őrizte meg, azzal, hogy a dőreséget szerkezeti elvvé avatta. Ennek egyik következménye mindaz, ami a londoni szín után játszódik. Am a falanszterrel, az ürrel és az eszkimó szín bóvilágával nemcsak a mi korunkat és a lehetséges jövőndöt állítja színpadra profetikus előrelátással – ahogyan újabbán bódolunk ezen ötleteknek –, hanem a dráma eddigi menetét követi s ezért a jövő minden számításba vehető változatához kizárólag a dőret képes társítani. Más nem áll módjában.

Ha eddig igazunk van, innen már nem nehez. Igen, a Tragédia egy melankolikus alkatú férfi munkája. Mi más magyarázná – egyebek között – a dráma-

költemény fokozottan elvonatkoztatott világát, ha nem a szerző emberi és művészi karaktere? (Csupán jelzésként: vajon nem azért vallott-e kudarcot történelmi tárgyú darabjaiban – amelyek rögböz kötöttebb feladat elé állítják az alkotót –, mert művészi alkatától eltérő munkába fogott? Viszont a sorscsapások által megérlelt melankóliája végül hozzásegítette a Nagy Műböz...)

A melankólia csapdájáról értekezve írja Földényi F. László: „A jövő a melankolikus számára nem a lehetőségek megvalósulását jelenti, hanem a valóságos dolgok elmúlásának lehetőségét: a jövő a múltandóságra vonatkozik, azaz nem jövő, hanem egy semmilyen igeidővel ki nem fejezhető eljövendő múlt.” A Tragédia ennek az eljövendő múltnak a kezdetével zárul. Az Úr ti. nem törli Ádám agyát, mint egy fölöslegessé vált magnófelvételt. Zengzetes hangjával felriasztja ugyan bagyamázás álmából Ádámot, de a freudi pszichotechnikát nem ismeri még, hiába szabadulna Ádám az álmoképek nyomása alól. Az Ember a kétés kimenetelű jövő tudatával kénytelen nekilátni az időnek. Jövőknek? Hiszen az a múlt! Ott van az emlékezetében. „Kész az idő egésze” – ahogy József Attila fogalmazná. Ő persze már nem rettenne vissza, s pörölné az Úrral. Fölkínált olcsóságát, a Reményt, visszautasítaná. Léven mindennel tisztában. Mert aki mindent tud, nem remél. Biztos a világ dolgaiban. Remény és tudás kizárja egymást.

A kérdés most már csak az, hogy ki mibez kezd a bizonyosságával? Mintha lenne olyan mélyárama is költészetünknek, amelyben a végső igazságokat megpillantók, a bódulatból magukhoz térve, még a kénkö büzétől prüszkölve, pokoljárásuk utáni első gondolatukat a többiekre irányítják? Aki közülünk látbatta a valódi rettenetet mind azon igyekezze, hogy kíméljen bennünket, közönséges halandókat?

Mi ez? Elleptezés? Gyerekek módjára bolondítanak bennünket?

Nem. Bármilyen nebez is úgy kimondanunk, hogy ne váltsunk ki alkalmi gúnyos fintort, nem tudjuk másként gondolni: „félrevezetőink” a legmélyebb szeretetig jutottak el.

Miért lebetetlen szinte befejezni a színpadon a Tragédiát? Allítják: mert a dramaturgia törvényei szerint erőtlenül hat az Úr biztatása, hogy a „történetek” ellenére bizzon az Ember. A felemás megvalósulásokat látva, igaz lehet az érvelés. Madách azonban – az eminens és a hü gyermek – megkérdőjelezhette-e a csillámló eszméket, amelyeket tiszteletre méltó mesterek beléje tápláltak; s anyja gondoskodó közelségében kétségbe vonhatta-e, hogy a szeretet jegyében legalább társas melegben bízhatjuk meg magunkat?

Kettős életet élt. Ápolta mély melankóliáját, de nem szőlított fel senkit, hogy kövesse. Fő művében is képes volt elrejtőzni. Erőt vett önmagán. Fegyelme hozzásegítette az érvényes művészi tethhez. Amely persze nem élne, nem lenne eleven az alkat pulzálása nélkül. Madách Imre életgesztusa ennyire megformáltan majd József Attilával ismétlődik, aki szintén utolsó szavával – riasztó egybeeséssel – ugyancsak képes lesz – hitte! – másoknak remélni. Hogy Heidegger a következetesen végigjárt útjával, s megtalált Semmijével nagyobb filozófusa a kornak? Bizonyára. De mi a saját költőinkről szoltunk, akikben – ha csak magukra gondoltak – meg volt a heideggeri bátorság.

MEGINT MADÁCH. Imént befejezett előadása után hosszú beszélgetés az a magyar íróval, akinek Keresztúry Dezső mellett a leginkább szívügye Madách és a Tragédia. Megint meggyőződöm róla, hogy elégséges a közeledéshez, ha legalább az egyik fél csak a másik hullámhosszát keresi. Mivel már ko-

rábban ballgatóság előtt rekonstruáltam a gondolatmenetét Madách pörében, azt gondolom, kívül-belül ismerem. Nebézségeink nincsenek is. Önmagát látbatja idegen tükörben, s mire magunkra maradunk figyelme egészével felém fordul.

Szakaszosan lep meg: üresjáratokat csillámlások követnek. Az Úr ilyen kellemesen enervált, amikor titkolódzó színenkívülisége után ismét jelenlétével jegyzi önmagát. Amint egyre tisztábban látjuk egymást, kirajzolódik a dramaturgiai alaphelyzet is. A tanúk, a közönség rég szétoszlott. Amiről szó van, férfiak ügye. Ádámé és Luciferé. Éppen mondanám, hogy Lucifer Memling festette arangkyszárnyakat érdemelne, de megelőz. Tragédia-olvasatát mutatja. Leszakadt könyvtábla, szétbulló ívek, a felvillanó gondolat rácsodálkozó jelzései a margón, valamint a tömegkommunikáció korának jellegzetes következményeiként újságkivágások – külföldi lapoké is – kötetkövÉRítő berakásai a lapok között. Aztán a vidékies magyar szellem európai teljesítményeként méltatja a Tragédiát. Válasszként szerepértelmezésbe bonyolodom. A vidéki értelmiség előképét ragasztom a rögzült Madách-portréra. A hajtók révüLt izgalmával csörtetiünk végig ötbeteink bozótján.

Mire bazaérek, már mindenkit a televízió előtt találok. Úgy telepszem közéjük, hogy még a kiugrasztott gondolatköröket látom magam előtt. A képernyőn a nagy szenzáció fut, Az idő urai című rajzfilm. A gyerekek edzettek, nem ez az első sci-fi, amit látnak. Elengedem magam a jövendő évezredek űrközi bonyodalmaiban. Milyen kellemesek a borzalmaikkal együtt is. Egyszerű a magyarázat, hogy miért. Mert élünk. Akkor is, annyi idő múlva is. Ez korunk meseje. Szegény száraz Madáchunk! Ő meg úgy tudta, hogy „az emberkebel korlátot kíván, fél a végtelentől”. Lucifer optimizmusa viszont dolgozik. Bizik benne, hogy ráveheti az embert még egy próbára, előbb-utóbb lesz mersze szembeszállni a Föld Szellemével és ismét megkísérelheti vele a kiszakadást. Terve kész: Éva gyermeke megszületett, a kicsit kell fondorlatokkal megnyerni. Lucifer nem téitlenkedik. Sci-fi képregényt rajzol, sci-fi könyvet ír, sci-fi folyóiratokat alapít, sci-fi filmet forgat, sci-fi klubokat szervez. Nincs kifogásom ellene. Gyerekeim elég ok a behódolásra. Mert Madách valóban felfedezte azt a logikát, amire a világ bosszú ideig eljárt tengelyén, ám erre a logikára végre rákérdezzünk. Hibetiünk-e benne, hogy a következő bosszú távra érvényes felfedezést – a képernyőn futó fantasztikus világért szorító – gyermekeink dugják majd ereszkedett orrunk alá?